

ЗАПОБІГАННЯ КАТУВАННЯМ У СИСТЕМІ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ: РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

PREVENTION OF TORTURE IN THE CRIMINAL JUSTICE SYSTEM OF UKRAINE: REALITIES AND PROSPECTS

Квашук Д.О., студент III курсу

*Інститут прокуратури та кримінальної юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Пронік С.В., студентка III курсу

*Інститут прокуратури та кримінальної юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

У статті досліджується сучасний стан сфери запобігання катуванням в Україні, а також шляхи та засоби, які запроваджуються державою задля розвитку моделі розслідування відповідних злочинів.

Актуальність дослідження полягає у тому, що катування є відносно поширеним кримінальним правопорушенням у нашій державі, наслідком чого є постійне потрапляння України до антирейтингу Європейського суду з прав людини за кількістю звернень, зокрема щодо порушення ст. 3 Конвенції. Це негативним чином впливає на місце України на політичній арені світу, зокрема гальмує євроінтеграційні процеси. З огляду на проаналізовані факти об'єктивної дійсності слід звернути увагу на необхідність негайного запровадження заходів державного впливу у сфері попередження, розслідування та виявлення фактів катування у системі кримінальної юстиції.

У статті ґрунтовно та комплексно проаналізована Стратегія протидії катуванням у системі кримінальної юстиції, зазначені основні її положення, напрям дії, цілі та завдання, часові рамки виконання. Охарактеризований загальний вектор напрямку дій держави у цій сфері на основі положень Стратегії. Зазначена необхідність приведення національного законодавства у відповідність до міжнародних стандартів у цій сфері, зокрема до положень Стамбульського протоколу, необхідність його імплементації у вітчизняну правову систему. Проаналізований Стамбульський протокол, його зміст і значення. Досліджений досвід імплементації Стамбульського протоколу у зарубіжних країнах, позитивну динаміку його використання, що підкреслює необхідність його імплементації у національну правову систему. Крім цього, висловлена думка щодо необхідності самостійного нормотворчого процесу з огляду на неповноту Стамбульського протоколу у деяких положеннях, зокрема щодо рекомендацій про спільну медико-правову ідентифікацію інтенсивності болю та страждань як наслідків катування. Надана критична оцінка наявним реаліям у сфері запобігання катуванням, висловлені деякі думки щодо можливих векторів її розвитку у майбутньому.

Ключові слова: запобігання катуванням, розвиток системи, Стратегія протидії катуванням, Стамбульський протокол, імплементація міжнародних стандартів.

The article examines the realities of the current state in the field of torture prevention in Ukraine, as well as ways and means introduced by the state to develop a model for investigating relevant crimes.

The relevance of the research is that torture is a relatively common criminal offense in our country, resulting in Ukraine's constant inclusion in the anti-rating of the European Court of Human Rights in the number of appeals, including violations of Art. 3 of the Convention. In turn, this corresponding state of affairs negatively affects Ukraine's place in the political arena of the world, in particular, it slows down European integration processes. Given the analyzed facts of objective reality, attention should be paid to the need for immediate implementation of measures of state influence in the field of prevention, investigation and detection of torture in the criminal justice system.

The article thoroughly and comprehensively analyzes the Strategy for Combating Torture in the criminal justice system, indicates its main provisions, direction of action, goals and objectives, time frame for implementation. The general vector of the direction of actions of the state in this sphere on the basis of provisions of Strategy is characterized. The need to bring national legislation in line with international standards in this area, in particular the provisions of the Istanbul Protocol, the need for its implementation in the domestic legal system. The Istanbul Protocol, its content and significance are analyzed. The experience of implementation of the Istanbul Protocol in foreign countries, the positive dynamics of its use, which in turn emphasizes the need for its implementation in the national legal system. In addition, the opinion was expressed on the need for an independent rule-making process, given the incompleteness of the Istanbul Protocol in some provisions, in particular on recommendations for joint medical and legal identification of the intensity of pain and suffering as a consequence of torture. A critical assessment of the current realities in the field of torture prevention is given, some opinions are expressed on possible vectors of its development in the future.

Key words: torture prevention, system development, Anti-torture strategy, Istanbul Protocol, implementation of international standards.

Постановка проблеми. Завдання із запобігання катуванням вимагає комплексного підходу до його виконання. Саме тому міжнародна спільнота щороку вживає низку заходів, спрямованих на удосконалення нормативної, організаційної та інституційної систем із запобігання цього злочину.

Відповідно до ст. 1 та 3 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод 1950 р. (далі – Конвенція) на кожну державу-підписанта покладено, зокрема, позитивний обов'язок із забезпечення ефективного механізму запобігання катуванням, нелюдським або таким, що принижують гідність, видам поведінки та покарання. На рівні національного законодавства цей обов'язок фактично відбився у ст. 28 Конституції України [1]. Необхідність його виконання підтверджується рішенням Конституційного Суду України від 24 квітня 2018 р. №3-р/2018 [2].

На жаль, катування є відносно поширеним кримінальним правопорушенням [3, с. 38]. Національна система із

запобігання цього злочину знаходиться на неналежному рівні. Це стає однією із причин того, що Україна входить до антирейтингу за кількістю звернень до Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), зокрема щодо порушення ст. 3 Конвенції [4]. Це негативно впливає на авторитет нашої держави та гальмує євроінтеграційні процеси.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У літературі дослідженню заявленої проблематики присвячені праці Л.В. Дорош, Ю.С. Таволжанської, Г.Н. Телісницького, А.В. Савченка та інших криміналістів.

Метою статті є дослідження поточного стану системи запобігання катуванням в Україні та перспективи її розвитку.

Виклад основного матеріалу. Україна як демократична держава не може ігнорувати проблему відносної поширеності жорстокого поведінки, тому повинна вживати заходів для її розв'язання. Нині одним із кроків на цьому шляху стало схвалення Кабінетом Міністрів України Стратегії протидії катуванням у системі кримінальної

юстиції та Плану заходів із її реалізації [5]. Ідея розробки такої Стратегії виникла ще кілька років тому, але безпосередньо вона втілюється тільки зараз.

Стратегія спрямована на створення та забезпечення функціонування ефективного механізму реагування на катування, удосконалення національної системи запобігання катуванням загалом.

Стратегію розроблено за ініціативи Офісу Генерального прокурора у співпраці з Міністерством юстиції та низкою провідних національних експертів у сфері кримінальної юстиції.

Особливістю цієї Стратегії є те, що вона розрахована на середньостроковий період – до 1 січня 2024 р. (на відміну від Національної стратегії у сфері прав людини, котра розрахована на триваліший строк із огляду на різноманіття її завдань і заходів [6]). На нашу думку, такі часові рамки (3 роки) доводять готовність держави діяти та вирішувати питання із запобігання поганого поводження і покарання.

Сама Стратегія обмежена конкретно визначеною метою, спрямованою на побудову ефективної системи запобігання катуванням. Остання має характеризуватися належною координацією та рівнем взаємодії державних органів. Стратегія спрямована також на виконання нашої державою зобов'язань перед Радою Європи, поглиблення, покращення та розширення міжнародного співробітництва, забезпечення належного виконання Україною рішень ЄСПЛ.

У документі у загальних рисах охарактеризовано стан системи кримінальної юстиції у сфері запобігання катуванням. Зазначено, що особи, які затримуються, підозрюються у вчиненні кримінального правопорушення чи тримаються в установах для попереднього ув'язнення та виконання покарань, мають найвищий ризик зазнати катувань. Проаналізовано кількість зареєстрованих кримінальних проваджень за статтями Кримінального Кодексу України, пов'язаних із катуванням; загальну суму коштів, сплачену для відшкодування за рішеннями ЄСПЛ у справах про порушення Україною ст. 3 Конвенції; кількість звернень до медичних закладів у зв'язку із заподіянням працівниками правоохоронних органів тілесних ушкоджень. Крім цього, наведено причини, природу та наслідки проблеми поширеності катувань.

Відповідно до згаданої Стратегії шлях реформування лежить через формування конкретно визначених цілей, які досягаються за допомогою завдань. Зокрема, досягти зниження рівня замовчування проблеми із застосування катувань і наслідків цього, на думку Уряду, можна завдяки належному інформуванню суспільства про реальні масштаби проблеми. Подання скарг про вчинення катувань менше ніж 60% жертв можливе за рахунок розроблення та затвердження методичних рекомендацій для працівників правоохоронних органів (стосовно алгоритму дій у разі отримання такої скарги), проведення інформаційно-просвітницької кампанії з метою інформування населення щодо алгоритму дій у разі, коли особа стала свідком або безпосередньою жертвою катувань. Забезпечення ефективного функціонування електронних систем щодо інформації про катування можливе завдяки забезпеченню погодження державними органами стандартів збору й обліку статистичної інформації, наявності у відповідних структурних підрозділах кваліфікованих кадрів із системного аналізу.

За нашим переконанням, найважливішою метою Стратегії є забезпечення розслідування близько 90% кримінальних проваджень щодо катувань у строк не більше одного року та розгляд їх судами не більше як за два роки. Для досягнення цієї мети визначено широкий перелік завдань, які різняться з іншими за ступенем активності у запроваджуваних заходах і ступенем модернізації окремих підрозділів органів кримінальної юстиції. Серед цих завдань: структурні зміни обласних прокуратур, центрального апарату та територіальних управлінь Державного

бюро розслідувань та окремих спеціальних підрозділів; уніфікація стандартів фіксації тілесних ушкоджень, завданих правоохоронцями; забезпечення усталення практики проведення судово-медичних і судово-психіатричних експертиз під час розслідування фактів катувань; налагодження продуктивної й ефективної взаємодії між прокурором і слідчим Державного бюро розслідувань у межах проведення досудового розслідування.

На думку урядовців, виконання усіх завдань і досягнення всіх цілей Стратегії зумовить зменшення кількості справ щодо застосування катувань, підвищить ефективність розслідування конкретних випадків жорстокого поводження, сприятиме гармонізації національних стандартів щодо розслідування випадків поганого поводження та покарання із міжнародними стандартами.

Як відомо, ефективне розслідування неможливе без належних доказів, що підтверджують вину особи у катуванні. Ретельна фіксація ознак цього злочину є необхідною умовою забезпечення справедливого судового розгляду та недопущення безкарності осіб, котрі обвинувачуються у застосуванні катувань. У Стратегії йдеться про необхідність уніфікації стандартів із фіксації, зокрема, наслідків катування. На нашу думку, у такому ракурсі було би доцільно звернути увагу на стандарти, принципи та правила, закріплені у Стамбульському протоколі.

Стамбульський протокол є посібником, котрий розроблений 40 організаціями з 15 країн світу і представлений в ООН у 1999 р. задля ефективного розслідування і документування фактів катувань та іншого жорстокого, нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання. Цей документ використовується десятками країн.

Стамбульський протокол містить також міжнародні рекомендації з документування катувань, принципи щодо оцінки осіб, які заявляють про застосування катування та жорстокого поводження задля розслідування справ про катування та повідомлення про зафіксовані випадки катувань судовій владі або іншим органам; основні принципи розслідування таких випадків, за допомогою яких фахівці належно фіксують і розслідують випадки катувань тощо [7].

У Стамбульському протоколі визначено безпосередній процес розслідування фактів імовірного застосування катувань, що включає у себе: опитування ймовірної жертви та інших свідків; знаходження й отримання речових доказів, що свідчили би про факт катування. Багато уваги приділено особливостям проведення медичних експертиз, висновки яких мають містити детальні оцінки як фізичних, так і психологічних доказів, що підтверджували би факт наявності правопорушення [7].

Дотепер Стамбульський протокол успішно імплементовано у правові системи, зокрема Киргизстану, Молдови, Казахстану.

Киргизстан цілком сприйняв переваги Стамбульського протоколу. Так, Міністерство охорони здоров'я цієї держави офіційно визнало Стамбульський протокол стандартом для ефективного розслідування та документування катувань і жорстокого поводження, після чого застосування цього документа стало обов'язковим, а не бажаним [8, с. 17]. Імплементация Стамбульського протоколу призвела до скорочення кількості катувань у Киргизстані.

У Молдові відповідно до Стамбульського протоколу серед судово-медичних експертів провели навчання щодо належної фіксації випадків катувань і рекомендували прокуратурі використовувати положення цього протоколу для розслідування катувань [9]. Вочевидь, у найближчій перспективі це може призвести до позитивних наслідків щодо зменшення кількості нових випадків поганого поводження і покарання.

Натепер Україна перебуває лише на початку шляху імплементации положень Стамбульського протоколу. Повільна швидкість зі сприйняття правозастосувачем положень цього документа пояснюється, на наш погляд,

необов'язковістю протоколу для держав-підписантів. Фактично Стамбульський протокол є лише одним із інструментів документування та розслідування випадків катувань [10].

Саме через необов'язковість цього документу до 2021 р. з боку України лунали обіцянки щодо запобігання катуванням, але не запроваджувалося реальне орієнтування на положення Стамбульського протоколу. Наприклад, влітку 2017 р. Міністерство охорони здоров'я України заявило про створення робочої групи з розробки медичного стандарту «Медичне документування катування чи нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання», який створив би дієву модель ефективного документування наслідків катування, котра би відповідає правилам Стамбульського протоколу, однак проект так і не був розроблений [11].

Проте нині Україна все ж рухається на шляху поступової імплементації положень Стамбульського протоколу. Зокрема, це відбувається і через схвалення Стратегії протидії катуванням у системі кримінальної юстиції. На наш погляд, впровадження Плану із протидії є необхідним і важливим кроком у сфері запобігання катуванням у системі кримінальної юстиції. У найближчій перспективі цей акт може позитивним чином вплинути на загальну ситуацію із запобігання поганому поводженню і покаранню.

Переконані, що у процесі розробки національних стандартів із розслідування фактів катувань слід не лише спиратися на положення Стамбульського протоколу (оскільки він містить низку прогалин), а й розробляти власні положення. Зокрема, у Стамбульському протоколі відсутні

рекомендації щодо спільної медико-правової ідентифікації інтенсивності болю та страждань як наслідків катування (хоча, враховуючи саму специфіку Стамбульського протоколу, він мав би містити такі настанови) [12, с. 187]. Ця прогалина не заслуговує на похвалу, а розробка рекомендацій щодо встановлення сильного болю та страждань є одним із основних завдань, що стоять перед науковим співтовариством [12, с. 189].

З огляду на викладене слід зазначити, що натепер спостерігається позитивна динаміка щодо змін у сфері запобігання катуванням у системі кримінальної юстиції України. Україна нарешті зробила крок на шляху життя ефективних заходів, які можуть кардинально змінити ситуацію на краще – схвалила Стратегію протидії катуванням у системі кримінальної юстиції. Виконання завдань і досягнення цілей названої Стратегії найближчим часом має продемонструвати позитивні зміни у сфері запобігання катуванням. Імплементація міжнародних стандартів із розслідування випадків поганого поводження і покарання (зокрема закріплених у Стамбульському протоколі) так само свідчитиме на користь позитивних зрушень у площині запобігання катуванням. Нормотворцю та правозастосувачеві не слід забувати про можливість удосконалення механізму із розслідування випадків жорстокого поводження, запропонованого Стамбульським протоколом. Останнє можна досягти шляхом формулювання власного покращеного національного стандарту. Маємо надію на збереження позитивної динаміки змін у площині запобігання катуванням і зниження рівня злочинності, зумовленого відносною поширеністю цього кримінального правопорушення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини шостої статті 216 Кримінального процесуального кодексу України : Рішення Конституційного Суду України від 24 квітня 2018 р. № 3-п/2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/v003p710-18> (дата звернення: 26.11.2021).
3. Марадіна Ю.С. Катування: соціальна обумовленість і склад злочину : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2018. 264 с.
4. Annual report. European Court of Human Rights. 2020. 189 p. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Annual_report_2020_ENG.pdf
5. Про схвалення Стратегії протидії катуванням у системі кримінальної юстиції та затвердження плану заходів з її реалізації : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2021 р. № 1344-р / Кабінет Міністрів України. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1344-2021-%D1%80> (дата звернення: 26.11.2021)
6. Про Національну стратегію у сфері прав людини : Указ Президента України від 24 березня 2021 р. № 119/2021 / Президент України. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/119/2021> (дата звернення: 26.11.2021)
7. Istanbul Protocol. Manual on the Effective Investigation and Documentation of Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment. Professional training series 8. United Nations. New York and Geneva, 2004. 76 p.
8. Эффективное документирование насилия, пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания. Бишкек, 2015. 269 с. URL: http://med.kg/images/MyFiles/KP/neotlojka/9_rukovodstvo_po_dokumentirovaniyu_nasilya_stambulsky_2015.pdf.
9. Raportul pe anii 2018–2019 privind implementarea planului național de acțiuni în domeniul drepturilor omului pentru anii 2018–2022: probat prin Hotărârea Parlamentului nr. 89 (din. 24.05.2018). *Cancelaria de Stat*. 2020. 66 p.
10. Гнатенко О. Стамбульський Протокол – паліатив чи панацея для України? *Ліга Блоги*. URL: <https://blog.liga.net/user/agnatenko/article/27226> (дата звернення 26.11.2021)
11. МОЗ розробляє стандарти для ефективного медичного документування катування. *Урядовий портал*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/250097813> (дата звернення 26.11.2021).
12. Tavolzhanska Yu., Grynchak S., Pcholkin V., Fedosova O. Severe pain and suffering as effects of torture: detection in medical and legal practice. *Georgian Medical News*. 2020. № 10. P. 185–193.